

ŠKOLSTVO I PROSVJETA NA ANKETIRANOM PODRUČJU DALMACIJE POD ITALIJOM OD 1941. DO 1943. GODINE

MATE ZANINOVIC
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 371(497.18) (091)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1987—01—29

U travnju 1941. Dalmacija je podijeljena između Italije i tzv. NDH. Ugovorima u Rimu 18. V 1941., Italija je *anektirala* dio Dalmacije. Na anektiranom dijelu uspostavljen je Civilni komesarijat, koji je pre-rastao u pokrajinsku vladu sa sjedištem u Zadru. Dalmacija je podijeljena na tri provincije: zadarsku, splitsku i kotorsku, Svakodnevnom propagandom u različitim oblicima, pa ideologijom i politikom, dalmatinska omladina i narod Dalmacije bili su zahvaćeni i fašističkim organizacijama.

Školstvo Dalmacije (osnovno i srednje), narodno prosvjećivanje kao i ostale grane kulture i društvenog života proživljavali su teške dane okupacije. Talijanske fašističke vlasti postepeno su dovodili svoje učitelje i profesore većinom iz unutrašnjosti Italije, od kojih su gotovo svi bili organizirani i naoružani fašisti, mnogi nisu bili po zanimanju učitelji i profesori nego fašistički funkconeri. Odgajanje se provodilo prema »Povelji školstva« (Carta della scuola), a to znači u fašističkom duhu.

Mnogi naši učitelji i profesori napuštaju svoju dužnost, a uhapšeni i deportirani su: prof. Klonimir Škalko, direktor Učiteljske škole u Šibeniku; prof. Ante Belas, direktor Gimnazije u Splitu; prof. Zvonimir Petnički i mnogi drugi. Mnogi naši učitelji i profesori rade na pripremanju narodnog ustanka: Stanko Parmač, Jovo Martić, Vinko Maglica i dr.

Neznatan broj učitelja i profesora odlaze u Veneciju i druge gradove Italije na tečajeve talijanskog jezika, a po njihovu povratku u narodu ih nazivaju »gondolijeri«. Ministarstvo nacionalnog odgoja 10. II. 1942. donosi naredbu u kojoj se raspravlja o najefikasnijoj metodi učenja talijanskog jezika, jer se nastava izvodi na talijanskom jeziku, a hrvatski jezik se izvodi samo 2 sata tjedno.

Na području Dalmacije u 1942. godini radile su 194 osnovne škole i 38 srednjih škola. Učenici srednjih škola u Splitu demonstrirali su protiv svjedodžaba na talijanskom jeziku, a učenici Učiteljske škole u Šibeniku na različite načine suprotstavljaju se izvođenju nastave na talijanskom jeziku, pa su vlasti ovu školu ubrzo zatvorili, a učenike uhapsili i poslali u logore i zatvore.

U povodu godišnjice okupacije prof. Čiro Gamulin je ukazao na nestašluke đaka neka se umire, jer je danas za naše narode najtužniji dan. Na denuncijaciju jednog učenika kojemu je otac bio fašistički funkconar prof. Gamulin je u zatvoru mučen i ubijen.

Učenici osnovnih i srednjih škola, kao i učitelji i profesori suprotstavljali su se Talijanima na različite načine sve do kapitulacije Italije u drugom svjetskom ratu.

Nakon sloma Jugoslavije u travnju 1941. Dalmacija je podijeljena između Italije i tzv. NDH, pa je Ugovorom u Rimu od 18. svibnja 1941. godine Italija *anektirala* dio Dalmacije južno od rijeke Zrmanje, zapadni dio pruge Knin—Split, s gradovima Šibenikom i Splitom, otoke ispred obale ovih gradoova, kao i otoke: Mljet, Korčulu, Vis i Šoltu. Italiji je pripalo i područje Kotora.

Talijanska vojska zadržala se i u dijelu Dalmacije (tzv. Druga zona), koji je pripao tzv. NDH, pa su tako cijeli teritorij Dalmacije, od sjeverozapada do Neretve, okupirale trupe 6. armijskog korpusa: Truppe di Zara, dijelovi divizije Sassari, Bergamo i Perugia, kao i druge manje vojne jedinice, a od Neretve dijelovi divizije Marche. Anektirani dio Dalmacije Italija je podijelila u tri provincije: zadarsku, splitsku i kotorsku.

Na anektiranom dijelu uspostavljen je Civilni komesarijat, koji je odmah prerastao u pokrajinsku upravu — Upravu Dalmacije (Governio della Dalmazia), a sjedište je bilo u Zadru. Uprava je uz pomoć vojske prišla sprovođenju politike sistematske talijanizacije i fašizacije u svim područjima života. Talijanski fašisti su odmah nakon dolaska u anektiranu Dalmaciju najveću pažnju posvetili fašističkom odgoju mladeži (od njihova rođenja do zrelosti), a isto tako i odraslima.

Svakodnevnom propagandom u različitim oblicima, pa ideologijom i politikom, bila je zahvaćena dalmatinska omladina, kao i ostalo stanovništvo Dalmacije. U tu svrhu bile su organizirane različite fašističke organizacije. Majke i djecu do šeste godine obuhvaćala je organizacija »Narodna ustanova za materinstvo i djecu« (Opera Nazionale per Maternità ed Infanzia) ili skraćeno OMNI), a omladinu od šeste do dvadeset i prve godine obuhvaćala je organizacija »Talijanska liktorska mladež« (Gioventù Italiana del Littorio ili skraćeno GIL), do osme godine »Sinovi vučice« — Figli della Lupa, do četrnaeste — Balilla, do osamnaeste Avanguardisti, do dvadeset i prve »Mladi fašisti« — Giovani Fascisti. Odrasle su obuhvaćali u Partito Fascista i Dopolavoro.

Zenska mladež bila je obuhvaćena u organizaciju »Mlade Talijanke« (Giovane Italiane) i »Mlade fašistkinje« (Giovane Fasciste). Fašističkom pokretu je zaista i uspjelo potčiniti jedan manji dio stanovništva silom, propagandom ili s namjerom »da bi se nekako proživjelo«. Činjenica je da su Talijani po svaku cijenu nastojali fašizirati stanovništvo Dalmacije. O tome čitamo: »Ovako Italija vlada i upravlja: Liktorski snop sa svojim prutovima i svojom sjekirom govori o strogosti i neumoljivosti zakona spremnih da pogode onoga tko ne vrši dužnost, a da ukloni onoga tko ne zna ili neće da zna za ljepotu i veličinu našega civilnog života.«¹

Međutim, stanovništvo Dalmacije je prezrelo talijanskog okupatora i fašiste. Trebalo je mnogo hrabrosti i snaga da bi se narod pokrenuo

¹ »Namjesnik za materinstvo i djecu — na dalmatinskim teritorijima«, *Il popolo di Spalato, Split*, 21. VII 1942. XX, str. 2.

protiv okupatora. Narod je imao gorko iskustvo s Talijanima kao okupatorima u svojoj nedavnoj prošlosti, pa ga je i to pokrenulo na borbu protiv Talijana, a kasnije i protiv nacističke Njemačke, premda su i jedni i drugi poduzimali strahovite represalije protiv svakoga tko je davao otpor.

Školstvo u Dalmaciji, osnovno i srednje, narodno prosvjećivanje, kao i ostale grane kulture i društvenog života, proživljavali su teške dane okupacije. To je potvrdio i namjesnik Dalmacije Giuseppe Bastianini u povodu godišnjice okupacije Dalmacije riječima: »Uništenje jugoslavenske države koje se zbilo u aprilu 1941. dovelo je među ostalim, tokom godine do potpunog razaranja školske organizacije.«² Nakon upada talijanske vojske u Dalmaciju ona useljava u mnogo školske zgrade koje pretvara u kasarne i bolnice. I tako su se »iz učionica orili glasovi neslavnih junaka koji su na lak način, ne opalivši puške, došetali u naš sunčani grad.«³

Talijanska vlast je postepeno dovodila svoje učitelje i profesore većinom iz unutrašnjosti Italije, od kojih su gotovo svi bili organizirani i naoružani fašisti, mnogi nisu ni bili po zanimanju učitelji i profesori nego fašistički funkcionari, »sa svih strana Italije pohrlilo je na stotine učitelja i profesora.«⁴ Hrvatski jezik nisu uopće poznavali niti su se trudili da ga nauče.

Uprava Dalmacije, što je u stvari bila Dalmatinska vlada (Governato della Dalmazia) već je 30. kolovoza 1941. donijela naredbu o obvezatnoj nastavi, a prema kojoj su sva djeca koja su 31. XII 1941. godine imala šest godina, a nisu navršila četrnaest, bila obvezatna pohađati školu. Ta naredba doslovice glasi: »Djeca koja do 31. prosinca 1941. —XIX navršavaju šest godina, a nisu prešla četrnaest godina, obavezna su da se upišu i da pohađaju osnovne škole koje postoje u mjestu njihova prebivališta ili boravka.«⁵

Prema spomenutoj naredbi učitelji su morali odgajati prema »Povelji školstva«,⁶ a to znači u fašističkom duhu, što se zaključuje iz proglašenja: »Pri skorašnjem otvaranju škola u Dalmaciji, dok se u svakom sektoru organiziraju i pojačavaju mnogostruke djelatnosti, shodno je da

² »Nj. Eksc. Bastianini slavi godišnjicu«, *Il popolo di Spalato*, Br. 89, Split, 14. IV 1942. XX

³ Dr Miroslav Kravar »Gimnazija pod 'Novim poretkom' 1941—1943. (XIX—XX E. F.)« — *Školski vjesnik*, Split, br. 7—8, 1967. str. 23.

⁴ Isto.

⁵ I fanciulli che entro il 31 dicembre 1941 — XIX abbiamo compiuto gli anni sei e non abbiano superato gli anni quattordici hanno l'obbligo dell'iscrizione e della frequenza della scuole elementari esistenti nel luogo del proprio domicilio o della propria residenza. »Giornale ufficiale del Governo della Dalmazia« (Službeni list Dalmatinske vlade) Zadar, 4. rujna 1941. God. I — dodatak broju 3.

⁶ »Povelja školstva«, bila je usvojena 15. veljače 1939. — XVII na zasjedanju u Palazzo Venezia u Rimu, od Velikog fašističkog vijeća, a pod predsjedanjem dućea (Benita Mussolinija).

svi nastavnici poznaju »Povelju školstva«, originalni, obnavljajući i konstruktivni instrument, koji sadržava u sebi premise potrebne za revolucionarnu obnovu škola da bi se obrazovala nova pokoljenja, za najviše ciljeve Fašističke države.«⁷

Time započinje teško razdoblje u dalmatinskom školstvu za naše učitelje i druge prosvjetne radnike, djecu i naš narod. U početku školske godine 1941/42. mnogi naši učitelji profesori napuštaju svoju dužnost, neki od njih su bili uhapšeni, npr. prof. Klonimir Škalko, direktor Učiteljske škole u Šibeniku, deportiran je na Lipare, pa u Coropoli kod San Benedeto del Trento i na kraju u San Angelo kod Pescare; Ante Belas, profesor i direktor Gimnazije u Splitu i prof. Zvonimir Petnički isto tako bili su deportirani u logor na Liparima »za koje smo dotada znali samo iz Virgilija kao za kraljevstvo Eola, boga vjetrova. Ali u njihovim su kazamatima brojni naši ljudi proveli mnogo gorkih dana.«⁸

Ali mnogi naši učitelji i profesori radili su na pripremanju narodnog ustanka i u njemu aktivno sudjelovali: Stanko Parmač (Dugi otok, mjesto Luka), Jovo Martić (Bukovica, mjesto Kistanje), u okolici Drniša: Vjekoslav Širinić; u Šibeniku: Vinko Maglica i Miroslav Kuhač; Marin Franičević, Zdenko Štambuk i Vjekoslav Cvrle u Splitu; Miljenko Grubelić na otoku Prviću; Ivan Leko i Tode Lončar u kninskoj krajini i mnogi drugi.

Dio učitelja i profesora koji su ostali u talijanskoj službi pod fašističkom okupacijom često su samo na spisku učitelji i profesori. Hrvatski učitelji i profesori morali su do konca travnja 1942. »polagati zakletvu vjernosti talijanskom kralju, a potkraj lipnja ispit iz talijanskog jezika. To su bili uvjeti bez kojih se nije moglo biti u službi.«⁹ Tko nije htio polagati ispit iz talijanskog jezika, bio je protjeran s anektiranog teritorija.

Neznatan broj učitelja i profesora odlazi na tečajeve talijanskog jezika u Veneciju i druge gradove Italije. Međutim, to je bila neznatna manjina, i to onih koji nisu bili dovoljno politički zreli i obrazovani, ili koji su bili pokorni raznim nenarodnim režimima predratne Jugoslavije. Učitelji koji su pohađali tečajeve talijanskog jezika, poslije njihova povratka, u narodu su nazivani »gondolijeri«.

Od tri genecije mladih učitelja Učiteljske škole u Šibeniku, koji su do kraja školske godine 1940/41 završili školovanje, samo pojedinci su

⁷ »Nell'immninenza dell'apertura delle scuole in Dalmazia, mentre vi si stanno tencemente organizzando e intensificando in ogni settore le molteplici attività, è oportuno che tutti gli insegnanti prendano cononoscenza della »Carta della scuola«, strumento originale novatore e costruttore, che in sé contiene le premesse necessario ad una rinnovazione rivoluzionaria della Scuola per la formazione delle nuove generazioni, ai fini supremi dello Stato fascista«. »Giornale ufficiale«, No/4—5, 1—15, settembre, 1941 — XIX str. 6.

⁸ Dr Miroslav Kravar, već cit., str. 24.

⁹ Kratki historijat škole za vrijeme okupacije školske godine 1940—41«, Izvještaj II (ženske) gimnazije u Splitu za školsku 1946/47. godinu, Split, 1947, str. 4.

otišli u tzv. NDH ili su se stavili na raspolaganje talijanskim fašistima, a većina, po direktivi Pokrajinskog komiteta KPJ i SKOJ-a za Dalmaciju, nije stupila ni u kakvu službu, već se stavila na raspolaganje SKOJ-u i radila na pripremanju narodnog ustanka, pa je postepeno, nakon dizanja ustanka, odlazila u partizane i djelovala bilo u NOV-u ili POJ-u ili na prosvjetnom uzdizanju naših naroda za vrijeme NOB-e.

Prva veća demonstracija učeničke omladine bila je u Splitu, kada su srednjoškolci 25. rujna 1941., još prije početka rada škole pod talijanskim okupatorom u školskoj godini 1941/42, protestirali pred zgradom Narodnog kazališta zbog svjedodžaba pisanih na talijanskom jeziku (ispred hrvatskog teksta). Srednjoškolci su se pjevanjem pjesama »Marjane, Marjane«, i »Hej Slaveni« suprotstavili odnarođivanju i ugnjetavanju. Nakon toga učenici su otišli na Narodni trg, gdje ih je nekoliko uhapšeno zajedno s prof. Vesnom Sikmić (iz Ženske gimnazije) i odvedeno u policiju odakle su pušteni nakon ispitivanja.¹⁰

Ove prve javne demonstracije srednjoškolaca u Splitu pokazale su Talijanima visoku patriotsku svijest srednjoškolaca, a ujedno i put otpora i borbe, kojim će krenuti srednjoškolska omladina ne samo u Splitu već i na cijelom anektiranom i okupiranom teritoriju Dalmacije.

Upisi učenika osnovnih i srednjih škola na anektiranom teritoriju Dalmacije u školskoj godini 1941/42 započeo je početkom listopada, a rad škola nije počeo istog dana već prema prilikama i dolasku učitelja i profesora s »Poluotoka«, kako se govorilo umjesto Italije, da bi se sugerirala razlika između dviju obala Jadrana. »Da bi se pak postiglo pri sistematskoj reorganizaciji školskog života i djelatnosti konkretne i zadovoljavajuće rezultate, povjerilo se je vođenje srednjih i osnovnih škola talijanskom personalu.«¹¹

Rad osnovnih škola na anektiranom teritoriju Dalmacije

Početkom listopada godine 1941. u pojedinim mjestima na otocima i kopnenom dijelu Dalmacije otpočele su, nakon izvršenih upisa, s radom osnovne škole. Rad u osnovnim školama nije počeo posvuda u isto vrijeme, jer je to ovisilo o dolasku talijanskih učitelja i otpušaanju hrvatskih učitelja.¹²

Talijanski učitelji odmah po dolasku u osnovne škole na anektiranom teritoriju Dalmacije sprovode misiju nosilaca talijanske kulture, a kakva je bila njihova misija, vidimo po tome što je okupator odmah počeo

¹⁰ Isto, str. 3.

¹¹ Iz »vibrantnog« govora »Nj. Eksc. Bastianini slavi godišnjicu«, već cit. govor.

¹² Točan broj otpuštenih učitelja i drugih prosvjetnih radnika nije moguće saznati, jer su Talijani arhive škola nakon povlačenja spaljivali po direktivi koju su dobili od prosvjetnih vlasti. Dopis o spaljivanju arhiva sačuvao se u školi na otoku Olibu pod brojem 240 od 3. III. 1943.

sakupljati knjige tiskane na hrvatskom jeziku, pa ih je uništavao¹³ i palio« lijep primjer ljubavi prema knjizi i uopće školi pokazali su mještani otoka Premude, koji su uspjeli sačuvati izvjestan broj knjiga i zemljopisnu kartu škole sve do oslobođenja, te ih tada predali školi.«¹⁴

Od početka okupacije Talijani provode svoju »prosvjetnu politiku« pa osnivaju škole samo na talijanskom jeziku; to im nije bilo dovoljno, pa su hrvatski jezik zabranili ne samo u školama već se njime nije smjelo govoriti ni u sudstvu¹⁵ ni u svakidašnjem životu.¹⁶

Talijanske prosvjetne vlasti tražile su primjenu nastavnih metoda i posebnih metodičkih postupaka kako bi što prije proveli talijanizaciju i asimilaciju slavenskog stanovništva u Dalmaciji i drugim krajevima onako kako su to radili u ranije anektiranim teritorijima koje su ranije pripale Italiji nakon Rapalla (12. studenoga 1920).

Ministarstvo nacionalnog odgoja u Rimu donijelo je 10. veljače 1942. naredbu,¹⁷ koja se odnosila na rad u školama u Dalmaciji i Rijeci. U spomenutoj naredbi raspravlja se o najefikasnijim metodama rada talijanskih učitelja u osnovnoj školi koji bi trebali što brže i u potpunosti uvesti talijanski jezik u naše škole. Da bismo što potpunije shvatili citiraniu naredbu, navest ćemo neke njene najvažnije postavke: »Upozoravaju se nastavnici na probleme koji iskrsavaju iz potrebe razvijanja odgojnog utjecaja među djecom, koja općenito govore jezik temeljito različit od našega. Ova činjenica predstavlja u početku značajnu zapreku koja otežava, iako ne sprečava sasvim nužno uzajamno razumijevanje, koje uvjetuje odgojno djelovanje. Ovu je zapreku potrebno srušiti što prije, da bi se u školi moglo inicirati i razvijati ona duhovna zajednica, koja predstavlja njenu suštinu. Pri tome je jezik doduše najvažniji iako ne jedino sredstvo. Pothvat očito nije lak, a bit će olakšan studijom lokalnog jezika te inteligentnim i adekvatnim uspoređivanjem njegovih značajki, kako onih podudarnih tako i onih koje su suprotne talijanskom jeziku. Od prvog početka, čuvajući se malodušnosti, ovome studiju treba prioniti samo ozbiljnošću... Konačno nastavnik drugorodne djece nalazi se u vjetima majke prema svome djetetu. Kao ni majka niti on ne treba nikakvih tumača da bi ga djeca shvatila i da bi on djecu razumio, a pogotovo ne treba pribjegavati niti u jednom

¹³ Izvještaj Muške gimnazije u Splitu, Split, 1947.

¹⁴ Školska kronika Osnovne škole Premuda, podaci Branimir Bonicioli, učitelj.

¹⁵ Vijest o uvođenju talijanskog jezika u sudstvo donio je list *Il popolo di Spalato*, Split, 28. X 1942.

¹⁶ Izvještaj Komande odreda agenata Javne sigurnosti u Zadru od 15. kolovoza 1942. Kvesturi Zadra o hapšenju četiri lica zbog razgovora na hrvatskom jeziku. Zbornik dokumenata NOB-a u Dalmaciji 1941—1945. knjiga 3., IHRPD Split, 1982. str. 413.

¹⁷ Ministero dell'educazione nazionale — Ufficio Speciale per scuole dei territori annessi e della zona armistizio, Roma, 10. II 1942. XX E. F., ministar Giuseppe Bottai, Citirano prema Zborniku Pedagoške akademije u Petrinji 1962—1972., Petrinja 1972.

momentu prijevodu njihova materiskog jezika ili traženju u tome jeziku analogije, ili ekvivalenta da bi riješio sumnje i poteškoće. Ne radi se o tome da se djeca priviknu na prevođenje s hrvatskog na talijanski, nego da ona misle talijanski, što znači da misle i osjećaju talijanski.¹⁸

Prema citiranoj naredbi talijanske vlasti su dobro znale da djeca u Dalmaciji govore samo hrvatski, pa su oni tražili nastavnu metodu kako bi na što lakši način savladali osnovnu prepreku »koja dakako otežava rad škole kakvu Italija želi, tj. talijanske škole«.¹⁹

Posebno poglavlje spomenute naredbe pod naslovom »Avvertenze« daju detaljne upute za metodički postupak »kako djeca u osnovnoj školi ne samo što brže nego i što bolje nauče talijanski jezik...«, ulaze u niz detalja o razlikama talijanskog i hrvatskog jezika da bi talijanski učitelji znali na što treba prvenstveno paziti, a daju i ove direktive: nastavu u trećem i četvrtom razredu osnovne škole treba povjeriti nastavnici talijanskog jezika i preostalim hrvatskim nastavnicima. Talijanski nastavnici preuzet će nastavu ne samo talijanskog jezika nego i historije, geografije, političkog odgoja, umjetničkih predmeta, te tzv. »rekreacije«, a to znači zabavu, igre i političke manifestacije.

Hrvatskim se nastavnicima povjerava nastava aritmetike i geometrije, prirodnih nauka i vjeronauka ukoliko nema katehete.

Talijanski nastavnici moraju osim toga sjedinjavati čitav program, imajući u vidu da nastava talijanskog jezika, njima povjerena, predstavlja sredstvo koje »fornisce il mezzo di espressione di tutto il sapere quindi attinge la sua sostanza anche al programma di religione, di scienza a di aritmetica«.²⁰

Talijanski nastavnici imaju tjedno po 18 sati u trećem i isto toliko u četvrtom razredu, a hrvatski nastavnici 12 sati u trećem i isto toliko u četvrtom razredu. »Iz ovakvog rasporeda jasno proizlazi da se i na taj način htjelo što više i što prije umanjiti uloga preostalih hrvatskih učitelja. Njihova je uloga ionako od početka svedena na minimum. Dakako za dvije godine kad se završi nastava u trećem i četvrtom razredu, neće biti uopće više nikakve nastave na hrvatskom jeziku«.²¹

U direktivama se kaže i za neke dvojezične tekstove: »Upotreba dvojezičnog teksta koji se odnosi na historiju, geografiju i politički odgoj ne smije se primijeniti u smislu prevođenja s jednog jezika na drugi, osim u iznimnim slučajevima, da bi se olakšalo shvaćanje težih i temeljnih pojava, nego bi naprotiv morala pomoći drugorodnom nastavniku da nađe talijanske izraze adekvatne njegovoj potrebi, koji bi mu odgovarali i koji bi ga poticali da se izražava na našem jeziku. Upotreba dvojezičnog teksta treba da olakša shvaćanje učenicima, koji se do trećeg

¹⁸ Dr Mate Demarin »O nekim metodičkim postupcima za ubrzavanje procesa talijanizacije (1941—1945), str. 115, cit. kao pod bilješkom br. 17.

¹⁹ Kao i bilješka 18, str. 116

²⁰ Kao i bilješke 18. i 19. str. 118.

²¹ Kao i bilješka 18. 19. i 20. str. 119.

ili četvrtog razreda pohađali školu u školskom sistemu koji je prestao važiti te stoga mogu brzo i lako čitati samo hrvatski. Ali oni se moraju postepeno privikavati da se služe talijanskim dijelom dvojezičnog teksta, dajući mu prednost pred hrvatskim«. ²²

Prema tome, spomenuta naredba sa stručno — pedagoškog stovišta predstavlja izdiferenciranu i razrađenu metodiku rada s našom djecom kako bi ona ne samo što brže naučila talijanski jezik, već s tim u vezi što prije bila zadojena talijanskim duhom, dakle što prije asimilirana, talijanizirana. Ukazuje se i na suvremeno shvaćanje o gramatičkoj nastavi: »La gramatica non dove costituire materia d'insegnamento sistematico«, ²³ kao i na potrebu provođenja sistematskih usmenih i pismenih vježbi za nastavu ortografije i ortografije talijanskog jezika te za korigiranje neizbježnih pogrešaka koje nastaju zbog utjecaja posebnih karakteristika lokalnog (hrvatskog) govora i lokalne grafije. Dakle, radi se o jednoj specifičnoj metodici, dobro smišljenoj i sistematski razrađenoj »kako bi se naša djeca što bržim tempom i sa što većim uspjehom što prije i što potpunije talijaniziralo, a time i što brže ucijepilo u njihovu svijest talijanski fašistički duh«. Ali osim toga ovaj dokument i sam za sebe pokazuje »kako je Italija naišla na specifično etničko stanje u Dalmaciji, kao i na različite probleme koje je morala svladati da bi postigla svoj glavni, za našu životnu egzistenciju ubitačan cilj, tj. što rapidniju talijanizaciju hrvatske škole«. ²⁴

U prvoj školskoj godini 1941/42 pod talijanskom okupacijom broj osnovnih škola vidimo iz slijedeće tabele: ²⁵

Provincija	Broj osnovnih škola	Broj djece	Broj učitelja	
			talijanskih	aloglota ²⁶
Zadarska	124	23.026	303	237
Splitska	42	13.098	148	271
Kotorska	28	4.329	80	81
	194	40.453	531	589

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ Podaci za tabelu su uzeti prema listu *Il popolo di Spalato*, br. 89, od 14. IV. 1942. iz već spomenutog govora namjesnika G. Bastianinia, jer iz drugih dokumenata nije se moglo dobiti podatke, pošto su Talijani uništavali arhive škola i prosvjetnih vlasti, što je navedeno i u bilješci pod br. 12.

²⁶ Alòglot grč. (álloa — drugi + glotta — jezik) čovjek koji govori nekim drugim jezikom. Bratoljub Klaić, Rječnik stranih riječi A—Ž Nakladni zavod MH, Zagreb, 1985., str. 51. — G. Bastianini je aloglotima nazivao hrvatske učitelje u spomenutom govoru 14. IV 1942. održanom u Zadru u povodu aneksije Dalmacije.

Rad u novoj školskoj godini 1942/43 nastavio se, ali ne s onim poletom i žarom kao u prvoj školskoj godini, jer se uspjesi na svim ratnim frontovima, na Istočnom i onom u Sjevernoj Africi, nisu odvijali kao g. 1941. Tako je bilo sve do proljeća 1943. kada su Talijani povukli svoje učitelje iz manjih sela i zaselaka, nakon što su partizani odveli dva talijanska učitelja iz Ždrelca na otoku Pašmanu i učiteljicu iz Dazline,²⁷ pa su talijanske osnove škole radile samo u gradovima i većim mjestima u kojima su djelovali brojniji talijanski vojni garnizoni.

Narodnooslobodilački pokret je postojao sve masovnije, pa su Talijani uvidjeli da njihova parola »Qui siamo e qui restiamo« (Ovdje smo i ovdje ostajemo) svakim danom postaje sve neuvjerljivija. Zbog toga su bili prisiljeni poslati osnovnim školama dopis²⁸ u kojem između ostalog piše: »Molim Vas da preko povjerenika dadete precizne zapovijedi svim učiteljima koji zavise od Vas, da nastave s radom škole dok u mjestu (području) u kome rade bude vojska držala posadu, i da se povuku u istom danu u kome i vojna (komanda) posada ga bude morala napustiti, u centar općine, a zatim odmah u centar okruga. Zapovjedite također povjerenicima da ponesu sa sobom u slučaju napuštanja slike kralja i Ducea, geografsku kartu Italije, školske registre, knjige i bilo što drugo što može postati predmet krađe, osramoćenja i uništenja sa strane zlonamjernika.«²⁹

Tako je završavala školska godina u osnovnim školama na anektiranoj teritoriji Dalmacije, a time postepeno i teror talijanskih fašista. Roditelji djece su se često odupirali talijanizaciji i fašizaciji osnovnih škola, a o tome je pisala tadašnja ilegalna štampa, koja je izlazila u najdubljoj konspiraciji. Dnevni list »Naš izvještaj«, koji je izlazio u Splitu, pisao je o akcijama omladine u više brojeva (pod naslovom »Fašisti hoće da škola postane sredstvo odnarođivanja i fašiziranja omladine«).³⁰ Raskrinkavana je naredba talijanskih vlasti o uvođenju talijanskog jezika za nastavni jezik u školama i likvidiranje učenja povijesti naroda Jugoslavije. Spomenuti list objašnjava javnosti kako je uspio otpor đaka i profesora protiv toga da se talijanski jezik uvede za nastavni,³¹ pa poziva: »... Roditelji, ne dopustite da vam potalijanče djecu u pučkim školama.«³²

²⁷ Partizani Primorske čete su iz sela Dazline odveli učiteljicu Dinu Perutti, rodom iz Udina. Spomenutu učiteljicu partizani su predali Štabu odreda; kasnije je odvedena u Glavni štab Hrvatske i bila je zamijenjena — prema izvaji Vitomira Gradiške, piscu ovog rada. Isto vidi: Vitomir Gradiška, Primorska četa, Šibenik, 1969.

²⁸ Kao bilješka br. 12.

²⁹ Isto.

³⁰ *Naš izvještaj*, Split, br. 97. od 13. listopada 1941.

³¹ Isto, Split, br. 108, 28. X 1941.

³² »Kratki historijat škole za vrijeme okupacije škol. god. 1940—41« II (ženska) gimnazija, Split, 1947. str. 4. Isto nalazimo i u *Izvještaju realne gimnazije u Splitu* str. 4.

Kraj talijanske okupacije, koji je uslijedio nakon kapitalucije Italije u drugom svjetskom ratu, pozdravljen je u Dalmaciji s velikim oduševljenjem od djece i njihovih roditelja, ali uskoro će, nakon kratkog predaha, u Dalmaciju doći njemački nacisti i njihovi saveznici ustaše, pa će narod ponovno doživljavati teške dane okupacije.

Rad srednjih škola na anektiranom teritoriju Dalmacije

Nakon aneksije Dalmacije do listopada godine 1941. vladala je među srednjoškolcima mučna neizjesnost. Kao što je već istaknuto u Splitu su srednjoškolci javno demonstrirali, smijenjeni su direktori srednjih škola, neki su internirani, a na njihova mjesta postavljeni su talijanski »preside«, pa je za diktora Ženske gimnazije u Splitu postavljen Antonio Tasso, a za direktora Realne gimnazije Eros Luginbuhl. U Šibeniku je za »preside« Klasične i muške gimnazije postavljen Rodolfo Inchiostri, a Ženske gimnazije Paolo Lorenzetti (i kasnije Carlo Buongiovani). Direktor Učiteljske škole bio je Carlo Buogiovani. Upisi u srednje škole u školskoj godini 1941/42 provedeni su početkom listopada, a početak redovne nastave bio je 19. siječnja 1942, jer su se Talijani bojali ponovnih demonstracija srednjoškolaca. »Taj dan po nalogu »presida« Tassa oko školske zgrade, pri ulazu i u samoj zgradi, nalazilo se nekoliko desetaka talijanskih policajaca u pripremi da napadnu učenike i nastavnike, ukoliko bi izbila kakva demonstracija.«³³

Prije početka srednjih škola namjesnik Dalmacije G. Bastianini je objavio poslanicu³⁴ u kojoj je kazao: »Misija kojoj ste se posvetili, ovdje dobiva vrijednost apostolata i čini vas mojim najdragocjenijim suradnicima. Vi imate funkciju pionira talijanske civilizacije u ovoj Dalmaciji gdje je nebrižljivost tuđih vlada skoro izbrisala i duboke tragove Rome i Venecije... Vama koji ste došli iz raznih gradova Italije u ovu dalmatinsku zemlju da vršite misiju odgojatelja, moj pozdrav u početku vašega rada.«³⁵

Težnja i nastojanja talijanskih nastavnika, koji su došli s »Poluotoka« u srednje škole anektirane Dalmacije, naišle su na žestok otpor srednjoškolaca.

»Preside« bi pozivao roditelje i obavještavao ih kako će svaki prekršaj učenika biti najstrože kažnjavan (te svoje prijetnje dosljedno je provodio). Mnogi učenici i učenice nisu htjeli pozdravljati fašističkim pozdravom, »neke učenice bi ispravljale u razrednoj knjizi talijanski napisana njihova imena napisavši ih hrvatski.«³⁶ Mnogi učenici i učenice

³³ Isto.

³⁴ »Il popolo di Spalato«, Split, 15. siječnja 1942. str. 2, Namjesnikova poslanica prosvjetnim radnicima.

³⁵ Isto.

³⁶ Izvještaj II (ženske) gimnazije Split, Split, 1947. str. 4. Isto S. Kvesić, Dalmacija u NOB-i, IHRPD, Split, 1979, str. 153.

bili su kažnjavani najstrožim kaznama, a mnogi učenici su napuštali škole većinom iz političkih razloga. Isto tako je velik broj naših srednjoškolskih profesora napušta rad u školama, a jedan dio ih je bio i otpušten. »U prosincu 1942. preside Tasso lično i preko talijanskih nastavnika nastojao je da se hrvatski nastavnici upišu u fašističko društvo »Istituto di cultura fascista« obilazeći nastavnike pojedinačno, a pokušao je i na sjednici nastavničkog zbora, ali ni jedan nastavnik nije se upisao.«³⁷ I preko roditelja su tražili informacije o opredijeljenosti učenika i profesora, ali su nailazili na odbojan stav i punu rezerviranost.

Hrvatski jezik predavao se dva sata djetno, a talijanski i latinski po šest sati. Najvažniji predmet, poslije talijanskog jezika, bila je gimnastika. »Satovi gimnastike bili su zapravo satovi na kojima su okorjele fašistkinje nastojale politički odgajati našu omladinu i ucijepiti u njih fašističku ideologiju. Sva njihova nastojanja bila su uzaludna. Otpor učenica je rastao, incidenti i kazne bile su svakodnevne.«³⁸

O načinu provođenja satova talijanskog jezika i gimnastike u Klasičnoj gimnaziji u Splitu piše tadašnji učenik ove škole: »Bojkotiralo se odgovaranje talijanskog jezika, jer su profesori bili Talijani i za vrijeme nastave služili su se samo talijanskim jezikom. Posebna je priča Boco, nastavnik gimnastike, fašistički oficir, koji je predavao naoružan revolverom po kojemu je prijeteći udarao. Vjerojatno zato da bi stekao unapređenje i odlikovanje postavio je sebi zadatak da splitske srednjoškolce učlani u GIL (talijanska fašistička organizacija). Prije nastave u razredu je dijelio formulare za upis i dao rok od jednog dana da mu se formulari predadu. Skojevcu su se svim silama angažirali da se bojkotira upis i u tome su našli podršku gotovo svih omladinaca. U školi od nekoliko stotina đaka upisalo ih se svega desetak. Boco je bijesnio i prijetio zatvorom, interniranjem roditelja, ali ništa mu nije pomagalo. Slično je prošao kad je sakupljao vunu za talijanske vojnike koji su se borili u Rusiji.«³⁹

Pored spomenutih gimnazija koje su nastavile s radom, u Splitu je počela 20. I. 1942. i nova »Srednja škola«. Ova škola je bila osnovana prema odredbi »Povelje školstva« (Carta della scuola). »U prvoj svojoj godini života ova škola već potpuno kao i u svim drugim školama Kraljevine, ima dva prva razreda u kojima se nastava vrši po programu i metodi fašističke školske reforme; uz to je još i treći razred u koji učenici dolaze iz nižih razreda srednjih škola starog tipa.«⁴⁰

U radu spomenute škole i njenim ciljevima navest ćemo riječi Paola Zerbina, prefekta Splita, koji je prilikom posjete ovoj školi kazao:

³⁷ Isto, str. 5.

³⁸ Isto, str. 4.

³⁹ Srećko Eterović, O djelovanju gimnazijske skojevske organizacije od njezina osnivanja do oslobođenja Splita, *Školski vjesnik*, Split, 1967. br. 7—8, str. 20.

⁴⁰ *Il popolo di Spalato*, Split, 20. I, 1942. str. 2.

»Naši neprijatelji optužili su nas da smo učinili političku školu. Ova tvrdnja nas ostavlja sasvim ravnodušne. Mi naročito idemo za tim, da škola bude škola morala, te zato kod đaka probuđujemo osjećaj za vjeru i obitelj, za dva stupa na kojima se temelji fašistički pojam života.

Dokora će Italiji biti otvorena nova morā; dokora će talijanska zastava biti poznata i poštovana na svim oceanima zemaljske kugle; dokora će se postignuti blistava pobjeda hrabrošću naših ratnika na ratištima, uz koje smo svi duhom.«⁴¹

Komentari o ciljevima i zadacima »Srednje škole« novoga tipa nisu potrebni, jer riječi splitskog prefekta Zerbinia sve kažu: »Srednja škola« će pripremati omladinu u fašističkom duhu i za imperijalističke ciljeve fašističke Italije (za koje je i ušla u drugi svjetski rat). Međutim, događaji koji će slijediti osujetit će Italiji imprijalističke težnje, pa će i »Srednja škola« (Scuola media) bez traga nestati, kao i ostale težnje fašističke Italije u drugom svjetskom ratu.

Na anektiranom teritoriju Dalmacije radilo je 38 srednjih škola, odnosno ,po provincijama ovako:

Zadarska provincija 9 srednjih škola,

Splitska provincija 19 srednjih škola,

Kotorska provincija 10 srednjih škola.^{41a}

U tom povodu splitski list »Il popolo di Spalato« je pisao: »Upisivanje u GIL zahvaljujući postojanoj suradnji učitelja osnovnih škola, teče na zadovoljavajući način, premda nije nametnuto upisivanje, jer se više voljelo — kako se izrazio Nj. Eksc. Bastianini u govoru što ga je izrekao prigodom prve godišnjice oslobođenja Dalmacije — da omladina, naročito u godinama kada sama bude imala mogućnosti prosvjedovati, uporedi prošlo vrijeme s vremenom koje je započelo te da osjeti samo poziv života, koji će sve više izbijati iz redova Liktorske omladine, gdje će ona, bude li htjela, naći svoje mjesto.«⁴²

Citirane riječi splitskog lista u suprotnosti su s riječima učenika srednjih škola, koje smo naprijed naveli.⁴³

Na anektiranom teritoriju Dalmacije djelovala je i Učiteljska škola u Šibeniku. Školske godine 1941/42 u školi je bilo upisano 80 učenika, ali kako je u ovoj školi bio razvijen revolucionarni i napredni omladinski pokret, borba protiv fašizma postala je glavna preokupacija učenika, pa dio omladine ove škole već 1941. godine odlazi u partizane. Krajem jeseni 1941. u partizane odlaze učenici: Slavko Rupiće, Mladen Berović, Krste Zlatović, Živko Rogić, a postepeno njihovim stupama odlaze u NOV i POJ i drugi učenici ove škole. Učenici ove škole su

⁴¹ *Il popolo di Spalato*, Split, 8. III, 1942. str. 2.

^{41a} Isto, podaci 15. V 1942. XX str. 2.

⁴² Isto.

⁴³ Vidi bilješku br. 39.

pisali po zidovima antifašističke parole i uništavali knjige pisane na talijanskom jeziku,⁴⁴ a u tome su se naročito isticali učenici IV. razreda: Ante Maštrović-Nino, Jakša Bučević, Mladen Bjažić i dr. Škola je radila bez profesora pedagogije i metodike. Stanje u školi je bilo neizdržljivo za talijansku upravu i profesore koji su došli s »Poluotoka«, pa je talijanski komandant okruga uputio prijedlog povjereniku prosvjete u Zadru, da se Učiteljska škola u Šibeniku ukine. Tako je Učiteljska škola u Šibeniku bila jedna od prvih srednjih škola koju je okupator zatvorio zbog organizirane djelatnosti omladine u borbi protiv okupatora i fašističkog terora. Okupator je uhapsio dio omladine ove škole, pa u nemoći dolazi do zaključka da je školu potrebno zatvoriti. To se vidi iz izvještaja što ga je uputio talijanski komandant okruga povjereniku za prosvjetu u Zadru. U prijedlogu talijanskog komandanta povjereniku prosvjete kaže se: »Bez internata, što je neophodna potreba za disciplinu i moralni odgoj, Učiteljska škola u Šibeniku se već od samog početka pokazala neprikladna da izvrši svoj zadatak, jer učenici, koji su bili pod direktnim utjecajem ulice, koja ruši sve što škola izgrađuje, zaglibili su se djelomično, pa osim što su postali zaslijepljeni borci protiv Italije, postadoše i propagatori komunističke ideologije...«⁴⁵

Uspesi na bojištima su se izmijenili: iz dana u dan narodnooslobodilački pokret je postojao sve intenzivniji, uspjesi NOV i POJ sve evidentniji, a usporedo s tim okupator je bio sve blaži i mirniji. »Strah pred 'vigliaccima' kako su nas ranije otvoreno nazivali, prisilio je misionare fašističke kulture da bježe iz zemlje, za koju je sloboda najveća svetinja.«⁴⁶

Aktivnost omladine u srednjim školama na anektiranom teritoriju Dalmacije

Omladinske antifašističke organizacije pod fašističkom okupacijom su razvile veliku aktivnost, a posebno Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ). Ilegalne organizacije, osobito SKOJ, sudjelovale su u gradovima (gdje su djelovale srednje škole) u svim akcijama: pisanje parola, dijeljenje letaka i ilegalne štampe; prikupljanje oružja i narodne pomoći; kidanje telefonskih žica i uništavanje fašističkih oznaka, ploča i Mussolinijevih portreta; polijevanje kiselinom žena koje su se družile s fašistima itd.

»Rad SKOJ-a postao je izvanredno težak i opasan. Uprava škole pazila je na sumnjive đake, a »preside« (direktor) stajao je svako jutro na ulazu u školu i od svakog đaka tražio fašistički pozdrav. Skojevci

⁴⁴ S. Kvesić, već cit. str. 180.

⁴⁵ Arhiv Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu, rukopis br. 7, »Podaci o prošlosti Učiteljske škole u Šibeniku«, str. 3.

⁴⁶ II (ženska) gimnazija Split, Split 1947, Izvještaj za škol. godinu 1946/47, Kratki historijat škole za vrijeme okupacije, str. 5.

su to morali izbjegavati pod svaku cijenu. Poseban režim fašisti su uveli u razredima. Redar je čekao pred pločom i morao fašistički pozdraviti profesora pri ulasku uz povik »Attenti« (mirno). Profesor je prema fašističkom ceremonijalu morao doći do katedre i razred pozdraviti dizanjem ruke (»romanamente«). Đaci su od toga napravili komediju, a treba odati priznanje i naši profesorima koji bi se narugali, ako bi redar previše ozbiljno shvatio svoju dužnost. Jednom prilikom profesor Frano Hrabak je rekao: »Nemojte vi na mene praviti nikakve antentate«. ⁴⁷

Što je u narodu Dalmacije više rastao otpor i širio se NOP, fašisti su bili sve agresivniji i bješnji. Djelovanje skojevske organizacije u srednjim školama u Splitu i Šibeniku bilo je izvanredno opasno, jer je bilo pojedinih učenika koji su pripadali organizacijama što su bile neprijateljski raspoložene prema NOB-i, pa su špijunirali u korist talijanskih fašista. Uprave škola istjerivale su skojevce iz škole, zatvarale i slale ih u internaciju. Šibenik je bio sjedište »Specijalnog suda«, pa je već 13. listopada 1941. u grupi od šest omladinaca bio i Duško Vrljević, učenik VI. razreda gimnazije u Šibeniku. ⁴⁸ U Šibeniku je đak Aleksandar Bogdanović-Lešo u školi omrčio sliku Mussolinija i V. Emanuela, pa su ga Talijani objesili o telegrafski stup. Đak šibenske gimnazije Dane Berović odbio je da odgovara talijanski, rekavši profesoru, da to nije njegov jezik. Berović je zbog toga izbačen iz škole. ⁴⁹

U Splitu su »đaci Žarko Pejković i Nikica Štambuk, članovi SKOJ-a, bili okrutno ubijeni pred Prvi maj 1943. godine na ulici ispred zgrade sadašnje gimnazije »Vladimir Nazor«. Čerina, član SKOJ-a, izvršio je na Peristilu atentat na fašističkog prefekta Savu, i nakon toga bio uhapšen i strijeljan. Isto tako bio je strijeljan i skojevac Edi Dolci«. ⁵⁰

U listopadu 1941. osuđeni su na smrt od talijanskog vojnog suda učenici Muške gimnazije u Splitu: Davorin Matković, Milivoj Santini, Rudolf Vidak, Šime Krstulović, Milivoj Barač (u bjegstvu) i Milorad Einspiler (u bjegstvu) i strijeljani u Trogiru. ⁵¹

U Splitu je sredinom studenoga 1942. došlo do fizičkog obračunavanja između učenika i fašista u samom dvorištu škole. Tih dana izbio je požar u domu GIL-a, koji su đaci podmetnuli, jer su im fašisti u toj »omraženoj kući« predavali gimnastiku. Fašisti nisu uhvatili počinitelje, niti su znali koji su učenici to učinili (jer su tamo dovodili učenike svih srednjih škola), ali su se osvetili učenicima Muške gimnazije koji su bili poznati kao najbuntovniji. »Oni su u dogovoru s presideo Luginbuhom i nastavnicima gimnastike Boco Athosom i Scarpati Luigi-em

⁴⁷ Srećko Eterović, već cit. u *Školskom vjesniku*.

⁴⁸ Spisak osoba koje je Izvanredni sud za Dalmaciju 13. listopada 1941. osudio na smrt strijeljanjem i druge kazne, Zbornik dokumenata NOB-e Split, tom 1. str. 655.

⁴⁹ S. Kvesić, već cit. str. 78.

⁵⁰ Srećko Eterović, već cit.

⁵¹ Izvještaj Muške gimnazije u Splitu, 1947. str. 7.

upriličili strahovitu tučnjavu. Skrivani iza stupova u školskom dvorištu, oni su dočekali učenike VII. i VIII. razreda, koje je namjeravao zadržati na gimnastici A. Boco. Ne sluteći ni o čemu učenici su bezbrižno izlazili, a agenti su ih kao zvijeri saletili još na stepenicama i stali mlatiti štapovima, pendrecima i bokserima. Iznenadeni omladinci nisu u prvi čas mogli da se brane, te su dobili ozlijede, a mnogima je trebala i liječnička pomoć. Preside je ovaj zločin promatrao iz svoga stana, a kada su mu sutradan došli roditelji, odgovorio im je — »non sapevo niente . . .« (ništa nisam znao) . . .⁵²

U Šibeniku je srednjoškolska omladina, na čelu s organizacijom SKOJ-a, isto tako aktivno sudjelovala u različitim akcijama u školi i gradu u borbi protiv talijanskih fašista. »Značajan datum te aktivnosti bio je štrajk srednjoškolske omladine, koji je otpočeo 14. ožujka 1942. i trajao nekoliko dana. On nastaje kao revolt udaljavanja omladine protiv pokušaja talijanizacije škole u gradu. Veliki broj djece osnovnih škola tih dana posve napušta školovanje. Školski zidovi bili su ispisani borbenim parolama, a talijanski udžbenici su se javno spaljivali. Talijani hapse i interniraju veliki broj srednjoškolske omladine, među njima čitav drugi razred (ženski) Učiteljske škole . . .«⁵³

Aktivnost nastavnika protiv fašizacije na anektiranom teritoriju Dalmacije

Veliki broj učitelja, nastavnika i profesora na anektiranom području Dalmacije je sudjelovao u narodnooslobodilačkoj borbi naših naroda. Odmah nakon anektiranja i okupacije Dalmacije osnivaju se ilegalne ćelije učitelja, nastavnika i profesora antifašista sa zadatkom da usmenom propagandom i širenjem ilegalne literature okupe što više prosvjetnih radnika i aktivista na liniji NOP-a. Mnogi prosvjetni radnici (učitelji, nastavnici i profesori) sudjelovali su u vojnim jedinicama i partizanskim odredima. Bilo je mnogo prosvjetnih radnika iz Dalmacije koje su Talijani hapsili, odvodili u koncentracione logore i zatvore.

Mreža aktiva prosvjetnih radnika po dalmatinskim selima i gradovima, gdje su postojale osnovne i srednje škole, sve brže se je množila i širila. I broj članova aktiva po školama je sve više rastao tako da je već potkraj školske godine 1941/42 većina prosvjetnih radnika bila obuhvaćena u aktive, koji su djelovali u duhu i na inicijativu NOP-a. Svi članovi aktiva i materijalno su pomagali NOP (u novcu ili u različitom materijalu). »Davanje priloga, koji nije bio neznatan, nije bio samo sebi

⁵² Isto.

⁵³ Izvještaj Komande karabinjera Dalmacije od 26. ožujka 1942. Guverneratoratu Dalmacije o krađi talijanskih knjiga i isključenju đaka iz Učiteljske škole u Šibeniku, Zbornik dokumenata NOB-e, Tom 2, IHRPD, Split, 1982. str. 592.

svrha: radilo se o pridobivanju ljudi za stvar borbe naših naroda u okviru velike antifašističke koalicije potlačene Evrope«. ⁵⁴

Rad na okupljanju prosvjetnih radnika za NOP otpočeo je od školske godine 1941/42, tj. od početka ustanka naših naroda protiv okupatora. O tome profesor Miroslav Kravar piše: »S prvim glasovima o razvoju ustanka u zemlji i širih akcija partizanskih odreda, počinje se na školi pripremati rad za narodnooslobodilački pokret, i to na dva kolosijeka: među nastavnicima i među đacima. Ta će dva kolosijeka, povezana s odgovarajućim organima gradskog centra pokreta, ostati iz konspirativnih razloga u toku čitava rata odvojena, tako da jedan od njih neće imti uvida u ono što radi drugi. Ali unatoč tome postojala je među nastavnicima i đacima neka vrsta nijemog sporazuma u svim prilikama kad je u ovome ili onome pitanju od značenja za život škole trebalo jednodušno nastupati«. ⁵⁵

Na godišnjicu talijanske okupacije (15. IV. 1942) narod Splita je ostao u kućama, i grad je bio potpuno prazan, a prozori kuća zatvoreni. U školi, za vrijeme nastave, prof. Ćiro Gamulin je kazao na nestašluke učenika neka se umire, jer je danas za naše narode najtužniji dan. Na denuncijaciju jednog učenika kojemu je otac bio fašistički funkcioner »Te noći Talijani su tražili žrtve i bili su uhapšeni prof. Ćiro Gamulin i sedam učenika V. razreda (Dabčević Krsto, Zubak Paško, Lalin-Pandža Milivoj i brat mu Zvonimir, Piteša Stanko, Ivšić Jakov i Ganza Ivan).

Profesor Ćiro Gamulin je već 17. travnja u noći podlegao pod udarcima fašista, pa je na groblju prenesen za vrijeme redarstvenog sata. Da bi sakrili svoj zločin Talijani su izjavili da je umro od srčane kapi. To isto saopćio je preside Luginduhl nastavnicima gimnazije preko jednog oglasa koji je skinuo odmah nakon jednog školskog sata; možda se ipak zastidio tolike laži«. ⁵⁶

Odbori Narodne pomoći koji su se u pojedinim ustanovama i na terenu počeli formirati odmah nakon dolaska okupatora, okupili su i aktivirali na zadacima NOP-a do ožujka godine 1942. veliki broj rodoljuba u Splitu i Šibeniku. U borbi protiv okupatora ti organi su se međusobno povezivali, imali određene organizacijske oblike i pretvorilo ih se u jedinstvenu snagu, sposobnu da uspješno provode zadatke narodnooslobodilačke borbe. Na taj način su nastali *akcioni odbori državnih činovnika, pomoraca, prosvjetnih radnika i drugih struka*. Akcioni odbori bili su izraz aktivnosti narodnih masa u borbi protiv okupatora, bez obzira na raniji politički stav i ranije političke rukovodioce.

Pododborom prosvjetnih radnika rukovodio je Akcioni odbor intelektualaca, koji se razvio iz grupe naprednih učitelja, a među kojima su u Splitu bili: Marin Franičević, Irena Sinobad i Tihomir Cvrnje. Ovaj

⁵⁴ Dr. Miroslav Kravar, već cit. u *Školskom vjesniku*.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Prva gimnazija (muška) Split, Izvještaj za škol. god. 1946/47, Split, 1947. str. 4.

Pododbor je okupljao sve napredne učitelje, nastavnike i profesore, kao i ostale prosvjetne radnike, koji su bili podijeljeni »u pet grupa, i to u tri grupe učitelja i dvije profesora«. ⁵⁷

Tokom vremena Pododbor prosvjetnih radnika dobio je zadatak da njegovi članovi povremeno odlaze na teren u Trogir, Kaštela, Muć, te na otoke: Brač, Hvar, Vis i Šoltu kako bi privukli i druge prosvjetne radnike u NOP. Na spomenutim područjima bile su formirane stalne grupe prosvjetnih radnika, pa su se s njima održavale veze, upućivana im je štampa (različiti ilegalni materijal), a povremeno su održavali ilegalne sastanke na kojima se raspravljalo o političkoj situaciji, stanju na frontovima i daljnjim zadacima, koji će se obavljati na platformi narodno-oslobodilačkog pokreta.

Prosvjetni radnici u Splitu »učestvovali su u nizu značajnih akcija protiv okupatora, a naročito protiv njegove politike odnarođivanja. Pružan je otpor na prisilno upisivanje omladine u Gill, provedena agitacija protiv odlaženja u Veneciju, gdje su Talijani namjeravali održati tečaj talijanskog jezika za splitske prosvjetne radnike; proveden je bojkot talijanskih kino-predstava, koncerata, izložbi itd. Razvijan je među đacima i duh otpora prema fašističkim praznicima (prof. Gamulin i drugi) i manifestacijama«. ⁵⁸

I u Šibeniku je bio formiran Akcioni odbor i Pododbor prosvjetnih radnika, koji su bili okupljeni oko Miroslava Kuhača, Ante Blaženčića i Nikole Panjkote, a profesori oko Dinka Foretića. Grupom mladih učitelja rukovodio je i pisac ovog rada. I u Šibeniku i u Splitu prosvjetni radnici su bili aktivni na platformi NOP-a. U školama su vodili borbu za održavanje nastave na hrvatskom jeziku, isticali svoju nacionalnu pripadnost, pa su zato neki bili otpušteni iz službe i prevedeni policiji.

⁵⁷ S. Kvesić, već cit. str. 152.

⁵⁸ Isto.

Mate Zaninović: SCHOOLS IN THE PART OF DALMATIA ANNEXED TO ITALY, FROM 1941 TO 1943

Summary

During April 1941, Dalmatia was divided between Italy and as it was then called the Independent State of Croatia (N. D. H.) With the Treaty of Rome (18. V. 1941) Italy annexed a part of Dalmatia. It was divided into the three provinces of Zadar, Split and Kotor. The people and youth of Dalmatia were surrounded by fascist ideology and propaganda, and education was undertaken according to fascist ideology (*carta della scuola*) — »School Charter« which implemented this. The Italian fascist powers little by little introduced their own teachers, most of them from continental Italian regions, of which practically all were organised and armed fascists. Many of our primary and secondary school teachers left their positions in schools, and many were arrested by the Italian authorities. Secondary school pupils in Split demonstrated against diplomas written in the Italian language, and pupils of the Teachers' Training School in Šibenik opposed in various ways lessons which were given in Italian, so that the authorities closed the schools, arrested the pupils and sent them to concentration camps or prisons. Because of the denouncement of a pupil, school master Ćiro Gamulin was tortured to death in prison. Pupils in primary and secondary schools continued to oppose the Italians in various ways.